

JOS VAN BEURDEN

HET LEGE- VITRINESYNDROOM

LASTIGE VRAGEN OVER
KOLONIALE COLLECTIES

WALBURG PERS

Omslag en binnenwerk Bart van den Tooren

Afbeeldingen omslag Krachtbeeld Nkisi Nkondi Mangaaka (vóór 1900), Yombe, Cabinda, Collectie Wereldmuseum Rotterdam (inv.nr. WM-10633) © Studio Asselberghs – Frédéric Dehaen; Boeddha-hoofd, Wereldmuseum Amsterdam (inv.nr. RV-1403-1607) © Jos van Beurden

Foto auteur: Toes Dalmulder

© 2023 JOS VAN BEURDEN

© 2023 UITGEVERSMACHTSMAATSCHAPPIJ WALBURG PERS. ZUTPHEN

ISBN 9789464562217

E-ISBN 9789464562224

NUR 691

WWW.WALBURGPERS.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUD

- 7   Aan de lezer
- 15   **1 DRIE ONTMOETINGEN, DRIE VRAGEN**
*Bezoek uit Sri Lanka – Een snelle verkoop in Amsterdam –
Een gesprek in Jakarta*
- 23   **2 MUSEA: VAN WEGKIJKEN NAAR
VERANDEREN**
De collectie-Dubois – Leencollecties – Samen werken
- 37   **3 DE OVERHEID: EINDELIJK EEN
OMMEZWAAI**
*Zuinig met teruggeven – Geleidelijke verschuiving – De eerste
resultaten – ‘Ze hadden nooit in Nederland moeten zijn’*
- 51   **4 ETHISCH KOMPAS: DRIE BEGINSELEN**
*Pas op voor overdrijving – Kunstroof als vorm van koloniaal
geweld – De drie begrippen: vertrouwen, gelijkwaardigheid en
rechtvaardigheid*
- 63   **5 GEEN ONDERZOEK ÓVER ONS ZÓNDER ONS**
*Ongelijkwaardigheid in herkomstonderzoek – Verrassende
aanpak in de jaren 1990 – Nu werken aan gelijkwaardigheid
Paradigmaverschuiving – Te nemen hobbels*
- 81   **6 KOM TEVOORSCHIJN, PARTICULIER EN
HANDELAAR!**
*Groeiend inzicht – Op het nippertje terug – Kunsthandelaren,
particulieren en de media – Intermezzo: gaat het om
‘menselijke resten’ of ‘voorouderresten’? – Wat doet de
Nederlandse overheid?*

97	7 EX-KOLONIËN: NAAR WIE GAAN DE TERUGGEGEVEN OBJECTEN? <i>Een installatie die raakt – Wie bepaalt wat wordt geclaimd? – Fricctie over een wapen en een edelsteen – Schedels uit de Molukken en Papoea – Inheemse groep wil baby op sterk water terug – Zwakke plek in het Nederlandse beleid?</i>
113	8 TERUGGEVEN: HET NIEUWE NORMAAL? <i>De langzame stappen van Europese landen – Wat levert de Europees-Nigeriaanse Benin-dialoog op? – Hoe gaat het in andere oud-koloniën? – Wordt teruggeven het nieuwe normaal?</i>
131	Noten
134	Dankwoord
138	Geraadpleegde bronnen
147	Register

AAN DE LEZER

Waar zijn zij? Kunnen ze niet terugkomen? Die beelden zijn al heel lang weg, maar denk niet dat we ze zijn vergeten. Zij horen hier thuis en we hebben er recht op. We missen ze en hebben ze nodig om onze tradities en rituelen in ere te houden. Zij vertellen de verhalen van onze voorouders, zijn de bladzijden uit ons geschiedenisboek. Weet jij waar ze zijn?

Wat zijn ze mooi! Dierbaar, kun je wel zeggen, ze zijn al zo lang hier en we zorgen er goed voor. Zie je die kleuren, dat vakmanschap, de handen van de makers? Ze stralen puurheid en kracht uit, en tegelijk kwetsbaarheid. Sommige vertederen en verstillen, andere dwingen vooral respect af, weer andere ogen strijdvaardig en maken zelfs een beetje bang. Moeten we die zo maar laten gaan?

‘Die’, dat zijn bijvoorbeeld de beroemde beelden van vorsten en vorstinnen uit het koninkrijk-Benin in Nigeria. Of het fameuze blauwe kanon met zijn zilver- en goudbeslag van de Ceylonese koning van Kandy. Of die van edelmetalen gemaakte broches, ringen en gouden snuifdozen – allemaal oorlogsbuit uit Lombok. Of dat morsdode schedelkapje van de misschien

wel een miljoen jaar oude Javamens. Maar ‘die’, dat zijn ook heel veel minder bekende, vermiste voorwerpen en voorouderresten in handen van grote en kleine musea en van particulieren in Nederland.

De volkeren die deze voorwerpen ooit kwijtraakten vragen steeds vaker om de teruggave ervan en – het heeft lang geduurd – Nederland is bereid om op hun verzoeken in te gaan. Dat is een geheel nieuwe situatie. In juli 2023 zijn de eerste belangrijke stukken uit de Nederlandse vitrines gehaald en teruggegeven. Dat roept wel de vraag op hoe lang we hier nog kunnen genieten van veel andere objecten. Eén jaar, twee jaar, vijf of tien jaar? Hoe groot worden de gaten dan in onze collecties, hoe zichtbaar, hoe voelbaar zullen ze worden? En als de objecten om wat voor reden dan ook, toch hier blijven, wat betekent dat dan voor mensen in Indonesië, Sri Lanka, Nigeria en andere ex-koloniën, die ze op hun wensenlijst hadden gezet?

De handtekening die Nederland op 10 juli 2023 onder de overeenkomst over de teruggave van 472 culturele objecten aan Indonesië zette en op 28 augustus onder de overdracht van het kanon van Kandy en vijf andere voorwerpen aan Sri Lanka, luidde een nieuwe fase in. Voortaan zal Nederland anders omgaan met roofkunst en betwistbare collecties uit koloniale gebieden. Deze objecten zijn – zo stelde demissionair staatssecretaris voor Cultuur Gunay Uslu – ‘tijdens de koloniale periode [...] onterecht in Nederland [...] beland’.

Het Wereldmuseum Leiden en het Rijksmuseum Amsterdam, die de in totaal 478 voorwerpen in bezit hadden, hebben ruimhartig aan de teruggave meegewerkt.* Toch betoogt dit

---

* In maart van 2023 kondigde het Nationaal Museum van Wereldculturen – de koepel van het Tropenmuseum in Amsterdam, het Afrika Museum in Berg en Dal, Museum Volkenkunde in Leiden en het Wereldmuseum in Rotterdam – aan verder te zullen gaan onder één naam: Wereldmuseum. In dit boek gebruiken we de nieuwe namen: Wereldmuseum voor de koepel. Voor de vier vestigingen: Wereldmuseum Amsterdam, Wereldmuseum Berg en Dal (gesloten op 27 november 2023), Wereldmuseum Leiden en Wereldmuseum Rotterdam.

boek dat dit maar een begin is. Dit soort overeenkomsten heeft heel lang op zich laten wachten, en voorlopig gaat het om een inhaalmanoeuvre. Zowel Indonesië als Sri Lanka hadden al decennia eerder aangegeven deze objecten terug te willen.

Bij de overeenkomsten met de twee Aziatische landen bouwde Uslu voort op het werk van haar voorganger en van de Raad voor Cultuur. In oktober 2020 bracht een commissie van de Raad voor Cultuur onder leiding van Lilian Gonçalves-Ho Kang You een *Advies over het omgaan met koloniale collecties* uit. Dit advies kwam erop neer dat Nederland objecten zal teruggeven indien duidelijk is dat het om onvrijwillig bezitsverlies gaat en het land van herkomst erom vraagt. In januari 2021 heeft de toenmalige cultuurminister Ingrid van Engelshoven het advies grotendeels overgenomen; ik schreef daarover in *Ongemakkelijk erfgoed – Koloniale collecties en teruggave in de Lage Landen*.

In juli 2022 heeft de staatssecretaris in een Kamerbrief het beleid van haar voorganger verder uitgewerkt. Zij stelde een Commissie Koloniale Collecties in die haar over teruggaveverzoeken zou adviseren en benoemde Lilian Gonçalves tot voorzitter. Ook werd er een Consortium Koloniale Collecties opgericht, dat helpt om het herkomstonderzoek te verbeteren. De adviescommissie kon meteen aan de slag met verzoeken uit Indonesië, Nigeria en Sri Lanka.

De regeringen van andere Europese landen – denk aan Duitsland, Frankrijk, België of de Scandinavische landen – ontwikkelen eveneens nieuw restitutiebeleid en doen dat ook meestal in samenwerking met de grote musea met volkenkundige collecties. In Groot-Brittannië ligt de situatie enigszins anders: daar trekken de regering en de grootste musea nog stevig aan de restitutieterem, terwijl universitaire musea opvallen door hun constructieve rol in de teruggave van voorwerpen en voorouderresten uit koloniale gebieden. In Italië, Portugal en Spanje, waar het lang stil bleef, zwengelen academici, museumprofessionals en journalisten de discussie nu langzaam aan.

Hoe reageren ex-koloniën op het nieuwe Nederlandse beleid? Om te beginnen bij Indonesië, Suriname en het Caribisch deel van het koninkrijk, allemaal oud-koloniën van Nederland. Die krijgen een onvoorwaardelijk recht op teruggave. In Indonesië is sinds februari 2021 *Tim Repatriasi* aan de slag gegaan, een commissie die de regering adviseert over teruggaven en in juli 2022 haar eerste claim bij Nederland indiende. Suriname dient nog geen claims in, want het land wil eerst zijn musea verbeteren en meer onderzoek naar de materie doen. Iets vergelijkbaars geldt voor de Caribische eilanden. Wat vinden Sri Lanka, Nigeria en de ex-koloniën van andere Europese machten ervan? Aan teruggave aan dit soort landen stelt Nederland wél voorwaarden. Hun reacties moeten we nog afwachten.

Dit boek gaat in op de ontwikkelingen in het teruggavediscours sinds het begin van de jaren twintig van deze eeuw en laat zien welke rol alle betrokkenen – regeringen, musea en private partijen in Nederland en andere Europese landen en hun tegenspelers in het mondiale zuiden – hierbij spelen. Leidraad daarbij zijn de drie lastigste vragen bij de restitutie van koloniale collecties.

De eerste vraag gaat over herkomstonderzoek. Dit onderzoek is cruciaal bij het vaststellen van de betekenis van een collectie en hoe die ooit van een koloniaal gebied naar Nederland heeft kunnen komen. De zeggenschap over dit onderzoek ligt nu grotendeels in Nederland en de vraag is hoe wenselijk en effectief dat is en hoe dat in oud-koloniën wordt ervaren. Dit boek pleit voor een radicale verandering in de organisatie en opzet van dit onderzoek. Die verandering is, evenzeer als restitutie zelf, een onderdeel van de dekolonisatie, van de culturele verhoudingen met ex-koloniën.

Terwijl vrijwel altijd collecties van musea en andere publieksinstellingen in het teruggavediscours centraal staan, richt dit boek bij de tweede lastige vraag zijn schijnwerpers op collecties van privéverzamelaars en kunsthandelaren. Daarover is opvallend weinig bekend. Ex-koloniën weten dan ook zelden wat daar rondgaat en lopen mogelijk veel mis. Dit boek laat

zien dat sommige verzamelaars en handelaren flinke collecties voorwerpen en voorouderresten uit koloniale gebieden bezitten en dat een deel ervan van grote cultuurhistorische waarde is. Dat roept ook de vraag op of de Nederlandse overheid hierbij een verantwoordelijkheid heeft.

De derde vraag ligt gevoelig in het mondiale zuiden, maar we kunnen er niet omheen: bij wie moet in een voormalige kolonie een teruggegeven voorwerp terecht komen? Is dat het nationaal museum in de hoofdstad of kan het beter naar een regionale belanghebbende gaan, zoals het vorstenhuis of de etnische minderheid waar het ooit in gebruik was maar waarvan het werd geroofd? Het antwoord is gelaagd en kent een aantal dilemma's.

Voorlopig gaat het om een inhaalmanoeuvre, schreef ik zojuist. Wat er nog meer moet gebeuren, ligt in het ongewisse. Dat maakt het hele teruggavediscours spannend. In Nederland en andere Europese landen zie je bij sommige regeringen, musea, particulieren en kunstliefhebbers teruggavebereidheid, terwijl bij andere angst en aarzeling overheersen. Sommigen zijn rabiate tegenstanders van teruggave. Meerderen vrezen met lege handen achter te blijven als het teruggaveproces echt op gang komt. Lijden zij aan *horror vacui*, angst voor de leegte? Anderen erkennen de redelijkheid van teruggaveverzoeken uit herkomstlanden, maar willen toch een stevige stem houden in zowel de keuze van de collecties die voor teruggave in aanmerking komen als het onderzoek daarnaar.

Sommige regeringen en nationale musea van oud-koloniën hebben ook last van bange of bezorgde gevoelens. Zij zitten tussen twee vuren. Aan de ene kant hebben zij te maken met de oud-kolonisatoren in Europa en zijn ze bang dat die vooral over teruggave prátén maar weinig willen teruggave, en dat hun vitrines daardoor nog lang leeg zullen blijven. De oud-kolonisatoren consulteren hen weliswaar vaak, maar staan weinig echte macht af. Ze wachten al decennia op de terugkeer van collecties die ze nodig hebben om de geschiedenis en de cultuur van hun

land te duiden en hebben zich door het uitblijven van reacties op hun teruggaveverzoeken soms geschoffeerd gevoeld.

Aan de andere kant voelen diezelfde regeringen en nationale musea in het zuiden de hete adem in hun nek van oude vorstenhuizen, gemeenschappen en andere belanghebbenden die erop aandringen dat voorwerpen die terugkomen niet naar het nationaal museum in de hoofdstad gaan maar naar de regio waar ze ooit vandaan zijn gekomen. De regeringen en nationale musea zijn bang dat er lege plekken in hun vitrines komen, als ze gehoor geven aan de wensen van die vorsten, gemeenschappen en anderen.

Die laatste, de regionale belanghebbenden dus, vrezen op hun beurt dat zij vrijwel niets terugkrijgen en dat ze terugggegeven objecten nooit meer zullen zien of hoogstens mogen lenen, en dat doet pijn. Zij vinden dat zij er recht op hebben en ook zij hebben ze nodig om hun eigen, regionale geschiedenis en cultuur vorm te geven en hun ceremonieën en rituelen in ere te houden. Bruiklenen kunnen voor hen een vernedering zijn. Laat ze dan maar in Europa blijven, zeggen sommigen onder hen.

En dan zijn er in het mondiale noorden nog de diasporagroepen, mensen met wortels in ex-koloniën die zich bezighouden met de restitutie van hun ontvreemde erfgoed. Zij vormen een breed spectrum. Aan het ene uiteinde ervan zijn er die nauwelijks vertrouwen hebben in alle mooie westerse woorden over teruggave. Zij volharden soms in een alles-moet-terug-standpunt. Aan het andere uiteinde zijn er die stellen dat juist niet alles terug moet. Sommige Afro-Amerikanen, bijvoorbeeld, vinden dat een deel van de door Nigeria geclaimde Benin-objecten in het land moeten blijven waar ze nu zijn, zodat de diaspora ze ook kan zien. Tussen die twee uiteinden zijn er groepen die samen met de regering en musea in hun land van herkomst en in het land waar ze nu wonen aan restitutie willen werken.

Er is dus sprake van een veelheid aan actoren en een veelheid aan emoties – gemis, boosheid, bezitsdrang, hebberigheid, angst voor

leegte of gebrek aan vertrouwen in de ander – tegen een achtergrond van eeuwenoude machtsongelijkheid én van een traag tempo waarmee Europese landen met teruggave omgaan. Eén ding hebben al die betrokkenen gemeen: ze zijn allemaal bang om met lege handen te blijven zitten. Die angst zit vaak zo diep dat je kunt spreken van een syndroom, het lege-vitrinesyndroom.

Dit boek is bedoeld voor geïnteresseerde leken en mensen in de erfgoedsector die bijgepraat willen worden over het teruggavediscours en graag uitgedaagd worden. Ik wens u, lezer, veel leesplezier.

Jos van Beurden
Utrecht, oktober 2023

1

DRIE ONTMOETINGEN, DRIE VRAGEN

Wat zijn de lastigste vragen in het teruggavediscours? Drie mensen die elkaar niet kennen en niets van elkaars handel en wandel weten, geven daar antwoord op. Ze lopen ieder tegen een andere kwestie op bij de teruggave van koloniale schatten. (Ieder van hen komt nog op andere plaatsen in dit boek terug.)

De eerste is een juriste uit Sri Lanka die bij een groot museum naar binnen stapt en – staande te midden van schoolklassen en groepjes bezoekers – een nummer intoetst op haar smartphone, waarna medewerkers van het museum haar komen begroeten. Onderwerp van gesprek: het onbevredigende verloop van het herkomstonderzoek naar een oud kanon uit haar land.

De tweede is een Nederlandse antiquair. Op de openingsdag van een kunstbeurs ziet hij een kooplustige verzamelaar

*Met robijn ingelegde zilveren en gouden Singalese kasthane, particulier bezit, aangeboden op de PAN beurs van november 2022.
© Röell & Zebregs*